

ustopave sporazum su propadali djelomično zbog toga jer su SAD otvoreno hrabrile muslimansko dominantnu bosansku vladu da traži bolje rješenje³ Ali, paradoksalno, korištenje američkih zračnih napada protiv Srba dalo je Srbima bolju poziciju u pregovorima, a time su Amerikanci prihvatili poziciju koju su ranije kritikovali kod Evropljana i UN-a. To je uključivalo direktno pregovaranje sa Srbima, sankcionisanje podjele Bosne i Hercegovine u kojoj Srbi imaju koherentni prostor, dok ga "Muslimani" nemaju; pružanje mogućnosti svakoj strani za veto prema centralnoj vladi, te vršenje pritiska na "Muslimane" da se podjela prihvati. Prisutnost zapadnih trupa je bila neizbježna.

Moralna i načela razuma ne mogu, pa makar i naknadnom pameću, proizvesti zadovoljavajući zaključak. Osim što mogu otvoriti samo još veći broj, i to sve težih pitanja za jedno poraženo čovječanstvo. ■

Sonja Dujmović

³ ib. str. 383.

Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Hrvatski institut za povijest - Vrhbosanska nadbiskupija Sarajevo
- Dom i svijet, Zagreb 2001., str.1-791.

Prvom vrhbosanskom nadbiskupu dr. Josipu Stadleru pripada istaknuto mjesto u novijoj hrvatskoj povijesti, posebno u oblikovanju hrvatske nacionalne politike u odnosu na Bosnu i Hercegovinu u razdoblju austrougarske uprave (1878.-1918.). Dosad o tome nije bilo sustavnijih rasprava ni pisanih monografija s cjelovitim i objektivnim pristupom proučavanju Stadlerova lika i djela u složenim crkvenim i političkim prilikama u BiH na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

Za razliku od dosadašnjih apologetskih, s jedne, i tendenciozno- pamfletističkih rasprava, s druge strane, knjiga dr. Zorana Grijaka temelji se na izvornoj i dobrim dijelom neobjavljenoj arhivskoj građi, solidnim historiografskim priložima te ozbiljnoj i iscrpnoj analizi problema vezanih uz Stadlerovu ličnost i njegov javni crkveni i politički rad.

Iz Grijakove knjige, zapravo njegove disertacije, razvidno je da autor istražuje političko djelovanje zagrebačkog sveučilišnog profesora i sarajevskog nadbiskupa u najširim okvirima crkvenih, društvenih, gospodarskih, kulturnih i političkih procesa u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Europi na prijelazu stoljeća. Vrlo su zanimljive au-

torove analize historiografskih interpretacija Stadlerove uloge u procesu nacionalnog i političkog oblikovanja bosansko-hercegovačkih Hrvata 1882.-1918. Autor svoja istraživanja usmjeruje procesu institucionalne organizacije Vrhbosanske nadbiskupije, crkvene i nacionalne politike austrougarskih vlasti u BiH i Stadlerovih odnosa prema najvažnijim sastavnicama te politike. Osobitu je pozornost usmjerio istraživanju Stadlerova utjecaja na nacionalno i političko konstituiranje bosansko-hercegovačkih Hrvata, nadbiskupovu ulogu u sukobu Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge, političkom sporu s bosanskim franjevcima oko raspodjele župa, odnosu sarajevskog nadbiskupa prema nekatolicima, itd.

Dr. Grijak analizira srpsku nacionalnu ideologiju u BiH i njezinu velikosrpsku komponentu, muslimanski pokret za vjersku i prosvjetnu autonomiju, a na temelju dosad malo poznate ili istraživačima nepoznate privatne korespondencije rasvijetlio je mnoge kontroverze u svezi sa Stadlerovim djelovanjem u javnom životu. Autor u svojoj knjizi upozorava na mnoge važne i dosad zanemarivane momente vezane uz oblikovanje vjerske i nacionalne austro-ugarske politike i njezine dugoročnije prisutnosti u BiH, ukazujući na činjenicu da su austro-ugarske vlasti, svjesne opasnosti koja je dvojnoj Monarhiji prijetila od Kraljevine Srbije i Rusije, nastojale u BiH stvoriti hrvatsko-muslimanski državotvorni blok.

Dr. Grijak pomno analizira opće političke prilike u prvom desetljeću Stadlerova djelovanja u BiH, u vrijeme kada je Habsburška Monarhija u vanjskoj politici uspostavila kontrolu nad Srbijom, a kada je u svojim novim pokrajinama organizirala upravu i počela afirmirati ideju 'bošnjaštva', dopuštajući izražavanje samo vjerske pripadnosti. Težište je Stadlerove djelatnosti na izgradnji crkvene organizacije, u čemu su njegove organizacijske sposobnosti došle u potpunosti do izražaja. Premda je počeo ni od čega, osnovao je bogosloviju, sjemenište, gimnaziju, karitativne zavode i izgradio katedralu. Organizirao je župe u sklopu redovite crkvene hijerarhije, pri čemu se odmah postavio problem odnosa s franjevcima, koji su pod osmanskom vlašću bili jedino katoličko svećenstvo i zbog toga obavljali župničku službu. Sukobljavanje s franjevcima ostat će trajnom značajkom Stadlerova nadbiskupovanja koje će se prenijeti i na političko polje.

Politički život u Bosni bio je određen austro-ugarskom politikom 'bošnjaštva' i dopuštanja konfesionalnog organiziranja pod vodstvom austro-ugarskih vlasti. U tom sklopu autor analizira odnose Hrvata, Srba i muslimana najprije u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju, potom u odnosima političkih organizacija, posebno nakon aneksije i osnivanja Bosansko-hercegovačkog sabora (1910.) Autor pobliže analizira ulogu Stadlera u političkom životu i napose u hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini. Uzrok nesuglasica i razlaza u sklopu hrvatske politike vidi u liberalnoj orijentaciji franjevac i dijela hrvatske svjetovne inteligencije, koju hrvatske udruge nisu željeli ograničiti konfesionalno, ne bi li približili muslimane orijentirane na surad-

nju sa Srbima. Usprkos shvaćanju prema kojem su muslimani Hrvati, Stadler katolicizam smatra jednom od bitnih sastavnica u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta u BiH, zahtijevajući da se Hrvati konfesionalno organiziraju. Zbog toga je nakon osnivanja Hrvatske narodne zajednice, utemeljene na interkonfesionalnim načelima, 1910. osnovana Stadlerova Hrvatska katolička udruga. Pomirenje i ukidanje Hrvatske katoličke udruge 1912. nije osiguralo jedinstvo hrvatske politike zbog temeljnih razlika u vjersko-socijalnim i političkim koncepcijama, premda su obje strane prihvaćale pravaško-obzoraški program iz 1894., koji je u državnopravni okvir Hrvatske uključivao BiH.

Politički i vjerski motivi isprepliću se prema autorovoj ocjeni i u Stadlerovu radu na crkvenom sjedinjenju katolika i pravoslavnih na Balkanskom poluotoku, u čemu je imao i podršku Strossmayera. Stadlerov stav bio je vjerski motiviran i nailazio je na podršku Vatikana, posebno pape Lava XIII., a polazio je od činjenice o položaju BiH i Hrvata općenito na rubu katolicizma i u dodiru s pravoslavljem te da bi njihova uloga u crkvenom sjedinjavanju pojačavala njihovu političku poziciju. O ulozi koju je papa želio dati Stadleru govori njegovo imenovanje apostolskim povjerenikom za ujedinjenje crkava (1894.). O široj političkoj dimenziji toga pitanja govori nastojanje mađarske politike da spriječi protezanje njegovih ovlasti na Bugarsku, jer je ona Balkan shvaćala kao svoje interesno područje, te nastojanje Rusije da preko carigradskog patrijarha neutralizira Stadlerovo djelovanje u prilog unije.

Prelamanje unutrašnjih i vanjskopolitičkih odnosa preko hrvatskog pitanja pokazalo se, prema autoru, napose u tzv. svetojeronimskoj aferi, kada je hrvatski episkopat nastojao rimski Kolegij sv. Jeronima, koji je nosio ilirsko ime, pretvoriti u instituciju za pripremanje hrvatskih svećenika za visoka zvanja i znanstveni rad i kada je, prije svega Stadlerovim i Strossmayerovim nastojanjem, papa Lav XIII. proglasio njegovu reorganizaciju, zamijenivši ilirsko ime hrvatskim. To je izazvalo međunarodni političko-diplomatski spor u kojem su sudjelovali Vatikan, Austro-Ugarska, Italija i Crna Gora i koji je 1902. završio odlukom Vatikana o vraćanju ilirskog imena kolegiju.

Napose je zanimljivo Grijakovo poglavlje o Stadlerovu djelovanju u vrijeme Prvog svjetskog rata. Nadbiskup Stadler je najveću opasnost vidio u intencijama mađarske politike da, ustrajući u održavanju potčinjenog političkog položaja Hrvatske, BiH uključuće u zemlje krune sv. Stjepana kao 'corpus separatum'. Protivio se srpsko-muslimanskom bloku, koji je zahtijevao njihovu autonomiju, a glavnu opasnost ipak je vidio u južnoslavenskoj i srpskoj politici, za koje je ocjenjivao da vode cijepanju Habsburške Monarhije i uspostavljanju srpske hegemonije nad BiH i općenito nad hrvatskim prostorom. Zbog toga je i bio protivan stvaranju južnoslavenske jedinice u sklopu Habsburške Monarhije, zahtjevu koji je bio sadržan u 'Svibanjskoj deklaraciji' Jugoslavenskog kluba iz 1917. u bečkom Carevinskom vijeću. Stadler je rješenje

vidio u preuređenju Habsburške Monarhije na trijalističkim osnovama, a u svojoj ideji o trijalizmu kao rješenju položaja Hrvatske i jedinom rješenju koje bi osiguralo opstanak Habsburške Monarhije imao je sumišljenika u zemaljskom poglavaru generalu Sarkotiću, čije političke akcije u vrhovima Monarhije dr. Grijak vrlo detaljno opisuje.

U vrijeme sloma Monarhije nadbiskup Stadler podržao je 'gotov čin' stvaranja 'Države Slovenaca, Hrvata i Srba', koja je okupila južnoslavenske zemlje Habsburške Monarhije, tj. Sloveniju, Hrvatsku i BiH, zbog nade se da će Hrvatska opstati kao samostalna država, proglašenje njezina ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom doživljava kao potpuni slom svojih političkih programa. Umro je 7. prosinca 1918. u Sarajevu.

Kao posebne tematske cjeline autor analizira političke komponente Stadlerova vjerskog djelovanja; problem konverzija na katolicizam; rad na promicanju jedinstva između katolika i pravoslavnih u smislu crkvene unije s povijesnog, liturgijskog i dogmatskog aspekta; prinos općim nastojanjima hrvatskih biskupa za uvođenjem crkvenoslavenske liturgije; istražuje političke uzroke Stadlerovih težnji za autonomijom Katoličke crkve i uspostavom grkokatoličke eparhije u BiH; Stadlerovoj kandidaturi za zagrebačkog nadbiskupa (1891.-1894.); njegovoj ulozi u preustroju Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu i aktivnom sudjelovanju u Hrvatskom katoličkom pokretu.

Navedenu problematiku autor istražuje na historijski relevantnoj a dosad malo poznatoj ili posve nepoznatoj arhivskoj i drugoj građi koja svjedoči o isprepletenosti Stadlerovog crkvenog i političkog djelovanja, jasno pokazujući da prvi sarajevski nadbiskup djeluje s pravaških pozicija kad odlučnim zauzimanjem za trijalistički preustroj Austro-Ugarske potiče krizu dotadašnjeg dualističkog uređenja Habsburške Monarhije.

U vrednovanju dosadašnjih historiografskih interpretacija Stadlerova djelovanja, kao što je u više navrata istaknuto, dr. Grijak se, vidjeli smo, služio dosad neistraženom i dobrim dijelom nepoznatom građom iz arhiva u Beču, Budimpešti, Vatikanu, Zagrebu, Đakovu, Ljubljani, Sarajevu i Mostaru. Zahvaljujući toj novoj građi, autor je bio u mogućnosti razriješiti mnoga proturječja vezana uz Stadlerovo crkveno i društveno-političko djelovanje, prije svega njegovo shvaćanje hrvatskog povijesnog i državnog prava, odnos prema političkim faktorima u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, slavenskoj i južnoslavenskoj ideji, nacionalno-političkom jugoslavenstvu, liberalizmu i sekularizaciji hrvatskoga društva. Izvrsna Grijakova knjiga potaknut će bez dvojbe nova istraživanja. ■

Franjo Šanjek